

Undervandsjagt Historie, hindringer og harpuner

Sven Erik Jørgensen

Som i mange andre lande var det også i Danmark ofte undervandsjagten, der var den undervandsaktivitet, der fik mange unge til at starte som rekreative dykkere. Holdningerne til undervandsjagt var delte, og i enkelte lande blev undervandsjagt forbudt. Et sådant forbud blev via et redskabsforbud også forsøgt indført i Danmark. Forbuddet blev dog afværget af de rekreative dykkere. Men hermed var det ikke slut. Der blev fra lovgivernes og interesseorganisationers side jævnlig gjort forsøg på at begrænse adgangen til undervandsjagten i de danske farvande, og specielt Kai Estrup og Finn Hviid fra Dansk Sportsdykker Forbund gjorde et stort arbejde for at sikre sportsdykkerne samme ret til fiskene i havet som f.eks. sportsfiskerne havde.

Foto Dan Andersen

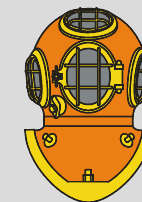

Piglystre fra yngre stenalder fundet ved de arkæologiske undersøgelser forud for etablering af Femern forbindelsen. De to træarme fastholder fisken og centrerer den under benpiggen, når lystren presses ned i bunden. Foto Lolland-Falster Museum

Jagt i havet med harpuner er ikke noget nyt. Talrige fund af harpunspidser i Danmark vidner om, at vores forfædre også har harpuneret eller spiddet fiskene.

Jagten den gang har dog næppe foregået i fiskenes element men fra overfladen og ned i vandet. Skulle vore forfædre have dristet sig ned i havet for at harpunere fiskene, ville de hurtigt have opdaget, at man her ikke så fiskene skarpt.

Hjælpe midlet til at se bl.a. fiskene skarpt under vandet hed goggles, som var en todelt brille, der dækkede

DYKKEHISTORISK
SELSKAB

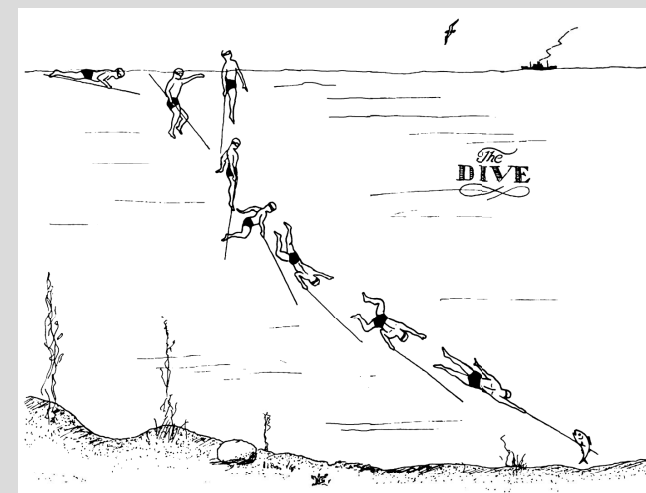

Illustration af Guy Gilpatrics dykketeknik fra "The Compleat Goggler"

øjnene men ikke næsen. Det var inden at dykkermasken, der dækkede øjne og næse, blev konstrueret.

Den første dykker, der anvendte goggles til undervandsjagt, var givetvis amerikaneren Guy Gilpatric. Gilpatric var i 1917 kommet til Frankrig som pilot for at deltage i 1. verdenskrig. Ulig mange af hans kolleger slap han som krigsflyver gennem krigens sidste 18 måneder uden en skramme.

Efter krigsafslutningen slog han sig ned i Frankrig som freelance forfatter. Han havde succes og i 1920 blev han gift og købte et hus i Antibes ved den franske riviera. Han skrev romaner og også noveller om bl.a. Mr. Glen-cannon. Novellerne blev trykt i den amerikanske avis Saturday Evening Post. På et tidspunkt ophørte strøm-

men af noveller til stor fortrydelse for Saturday Evening Posts læsere. Forklaringen dukkede op, da Saturday Evening Post modtog et nyt manuskript, som ikke var en novelle men derimod en artikel om dykning. Saturday Evening Post valgte at trykke artiklen og flere tilsvarende artikler fra Gilpatric.

Nærheden til havet havde inspireret Gilpatric til at dykke i det krystalklare vand ved rivieraen. For at se klart under vandet anvendte han et par flyverbriller,

**Christmas All Dear...
the Perfect Diver's Gift**

WITH EVERY NEW SUBSCRIPTION AND RENEWAL TO
SKIN DIVER Magazine & Only \$2*

YOU MAY HAVE THE FIRST BOOK ON SKIN DIVING

A new edition of a skin diving classic in the humorous vein which endeared him to millions of readers, Guy Gilpatric describes his fustles with an octopus and other sizeable underwater creatures... he discusses various types of diving equipment... he reviews submarine guns and catapults... he gives you hints on swimming, diving and spearing (as well as cooking and eating). Illustrated with dozens of unique photographs and with a foreword by James Dugan, "The Compleat Goggler" is not only the first complete treatise on skin diving, but an intensely interesting and amusing book besides. A perfect Christmas gift for a diver who has everything.

The Compleat Goggler

By GUY GILPATRIC

ORDER NOW!

Add \$2.00 to the subscription rate and enclose in handy mailing envelope inside this issue.

*offer good only till Dec. 31, 1960

Bagsiden af Skin Diver Magazine november 1960 med annonce for The Compleat Goggler, som kan fås for 2 \$, hvis man tegner abonnement på bladet. I dag må man betale mere end 500 \$ for bogen, hvis man kan finde den.

som han havde tætnet og malet. I 1929 tog han en harpun med under vandet og begyndte at jage fisk. Han døjede dog noget med utætte briller og dobbeltsyn.

Det var en minimalistisk dykning med kun goggles og en harpun som udstyr. Manglen på svømmefinner og et vægtbælte gjorde det umuligt for Gilpatric at dykke med fyldte lunger. Han udviklede derfor en teknik, som nok var effektiv, men som også stillede store krav til hans fysik. Når han havde spottet en fisk fra overfladen, fyldte han lungerne med luft, og stillede sig lodret i vandet. Samtidig med at han åndede ud, skød han sig med arm- og benslag op i vandet for derefter at synke lodret ned i vandet og efterlade mindst mulig uro på vandoverfladen, som kunne skræmme fisken. Under vandet svømmede han roligt ned mod fisken og forsøgte at harpunere den.

Artiklerne i Saturday Evening Post fik mange amerikanere til at skrive til Gilpatric, enten for at lære at dykke eller fordi de havde troet, at de var de første.¹

I 1938 udgav Gilpatric en bog om undervandsjagt "The Compleat Goggler". Bogen blev samme år udgivet i England.

I 1957 genoptrykte det amerikanske tidsskrift Skin Diver Magazine bogen sammen med et forord af forfatteren Mr. James Dugan. Oplaget var på 1.200 stk., og bogen blev solgt for 5 \$, men salget gik ikke særlig godt, kun ganske få eksemplarer blev solgt. I erkendelse af den manglende interesse blev bogen i 1960 tilbudt nye abonnenter mod et tillæg på 2 \$ til abonnementsprisen. Det havde heller ikke interesse, og da Petersen Publishing Company sidst i 60'erne købte Skin Diver Magazine, blev de sidste eksemplarer af The Compleat Goggler tilintetgjort. I dag er Gilpatrics bog stort set umulig at opdrive, og kan man finde en af Skin Diver Magazines udgaver, må man slippe mere end 500 \$ for et eksemplar fra 1957. Udgiven fra 1938 må betegnes som uopdrivelig.

Tilbage til Middelhavet. En dag i juli 1937, da Gilpatric var ude at fiske, blev han kontaktet af en ung mand, som fra en klippe havde set Gilpatric harpunere en fisk. Den unge mand spurgte interesseret til bl.a. udstyret, og Gilpatric henviste ham til den smed i Antibes, der havde fremstillet harpunen.

Den unge mand var Hans Hass, der den gang var 18 år gammel, og som var på rejse i det sydlige Frankrig.

By
HI SIBLEY

These fine goggles were made by a Hawaiian. Experts consider this type more satisfactory for serious diving and continuous use than the ordinary rubber variety

**SOUTH-SEA
Diving
Goggles**

WITH a little care and patience, you can construct diving goggles exactly like those used by the spear fishermen of the South Seas and expert Hawaiian divers. Any nonporous hardwood not likely to split may be used, but it must be thoroughly seasoned. The goggles shown in the photographs were carved from "hau" (pronounced "how"), a wood available in Hawaii. Cut two blocks 2" by 2" by 2½", and bevel the front surface of each on an angle of about 8 deg. Then bore and file out the openings as shown. Carve a rabbit or seat for the lenses, which are plain plate glass about ¼" thick. Any glazier will cut these for you. In making the seat, try to get as perfect a fit as possible. By coating the lens with lampblack and pressing down on the seat, high spots will be revealed. Do not mount the lenses until the outside of the wood is shaped to its final form, and the small brass eyes for the cord have been inserted in their holes and clinched inside. Apply shellac on the lens seat, then a thin layer of plastic composition wood. Press down with the lens to smooth the paste. Remove the lens, apply shellac, then set the lens permanently. Clamp or put weights on the lens to hold it firmly until the shellac dries. Finally, apply composition wood around the edges on top, as shown. If

move the lens, apply shellac, then set the lens permanently. Clamp or put weights on the lens to hold it firmly until the shellac dries. Finally, apply composition wood around the edges on top, as shown. If

Plan View

End View

Horizontal Section

Vertical Section

SMALL HOLES TO ANCHOR WOOD PUTTY.

BRASS WIRE

BEVELED

PLATE GLASS

LINEN CORD

5 SQUARES

SEPTEMBER, 1950

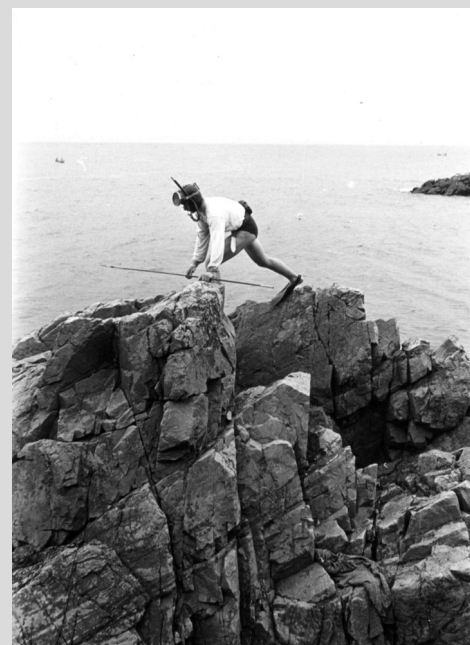
OUTDOORS

165

Gilpatrics beskrivelser af dykning og undervandsjagt i Saturday Evening Post skabte interesse for undervandsjagten i USA. Her er det magasinet "Outdoor" der i bedste "Populær Mekanik" stil giver en opskrift på fremstilling af goggles i træ.

Hans Hass fandt smeden, og fik fremstillet en harpun og han fandt også ved en optiker et par goggles til brug for langdistancesvømmere.²

Dette blev starten på Hans Hass's undersøiske karriere, og da Hans Hass i 1939 udgav sin første bog "Jagd unter Wasser mit Harpune und Kamera", havde under-

Kaj Jensen på Kullen i 1957 med håndspyd og ålejern. Det var inden undervandsjagt blev totalforbudt i Sverige (Kaj Jensens samling)

vandsjagten en fremtrædende plads i bogen. Denne bog blev ikke udgivet i Danmark, det blev til gengæld Hans Hass's anden bog "Unter Korallen und Haien" fra 1941, som blev udgivet på dansk af C. A. Reitzels forlag i 1943 under titlen "Mellem Hajer og Koraller". Her udgjorde undervandsjagten også en væsentlig del af fortællingen.

Der er ingen tvivl om, at denne bog sammen med Hans Hass's fjerde bog "Mellem Blæksprutter og Røker" udgivet på C.A. Reitzels Forlag i 1950 og oversat fra "Menschen und Haie" sammen med Eugenie Clarks bog "Lady with a Spear" fra 1953, som i 1955 blev udgivet af Grafisk Forlag under titlen "Spydfiskeri i tre Oceaner" har været en væsentlig inspirationskilde for de første undervandsjægere i Danmark.

Standfisk vs pelagiske fisk

De fisk, som de tidlige undervandsjægere som f.eks. Gilpatric og Hans Hass harpunerede i Middelhavet, var sædvanligvis standfisk. Dvs. fisk som levede i et bestemt område eller f.eks. i en bestemt grotte.

Pelagiske fisk er fisk, der bevæger sig frit i havet fra sted til sted. De tidlige undervandsjægere har givetvis også skudt pelagiske fisk, men dette har ikke haft nogen reel betydning for fiskebestanden i Middelhavet. Det havde derimod jagten på standfiskene, som Middelhavet var rig på. De efterhånden talrige undervandsjægere fik i løbet af et par årtier tyndet meget ud i standfiskene, som enten var blevet dræbt eller var flyttet til områder, hvor undervandsjægerne ikke kunne nå dem.

Der bredte sig en opfattelse af, at undervandsjægeren ryddede Middelhavet for fisk. Dette var der noget om lokalt set men ikke for Middelhavet som helhed.

Undervandsjagt i Danmark

De første rekreative dykkere viste sig i Danmark omkring 1950. Udstyret var hjemmelavet eller købt i udlandet f.eks. på ferierejser til Middelhavet. Undervandsjagt blev en populær aktivitet for de første rekreative dykkere, som med maske, svømmefinner, blybælte der kunne være en tysk patrontaske fyldt med bly,

håndspyd eller elastikharpun og i badebukser dyrkede de deres interesse primært om sommeren.

Dengang var der mange fisk i de kystnære farvande, og man kunne godt love familien at tage fisk med hjem til aftensmaden. Skulle undervandsjægeren være så letsindige at love noget sådant i dag, er der risiko for, at han må forbi supermarkedets køledisk, inden fisken kan komme på bordet.

I 50'erne organiserede dykkerne sig i klubber. Den første klub i Danmark var Undervandsgruppen af 1953, og i 1954 kom Skovshoved Undersøiske Gruppe til som den anden og endnu eksisterende klub. Der var ingen restriktioner, hvad fiskeredskaberne angik. Det var også i 50'erne, at de første dykkerapparater blev taget i brug af de rekreative dykkere, som også fik våd- og tørdragter således, at sæsonen i princippet kunne udvides til hele året.

Undervandsjagten foregik dog sædvanligvis med snorkel, hvor byttedyrene primært var: Torsk, fladfisk som rødspætte, skrubbe, ising, slethvar og pighvar, ål,

Fra venstre piglyster, ålekam, ålejern, flergrenet harpunspids og enkelt harpunspids. Af disse redskaber, som ikke er afbildet i samme størrelsesforhold, var kun ålejern og enkelt harpunspids tilladt at anvende til fiskeri efter revision af Saltvandsfiskeriloven.

stenbider og en sjælden gang ørred og laks. Anvendelse af apparater til undervandsjagt blev fundet usportslig. Jagt på større dyr som havkat og langer foregik ofte i dybereliggende vrage, og her blev apparaterne taget i brug, når bundtiden ved snorkeldykning blev for begrænset til sikkert at harpunere fiskene.

Forsøg på forbud mod undervandsjagt i Danmark

Da saltvandsfiskeriloven i 1964 skulle revideres, var der et ønske om at forbyde alle stikredskaber til fiskeri. Det blev aldrig afklaret, hvem der stod bag dette ønske³.

Lovforslaget indeholdt et forbud mod stikredskaber, som i lovens paragraf 15 var udtrykt som: "Brugen af risgaarde, ålekam samt i øvrigt ethvert stangredskab, herunder spyd og pile der er forsynet med kroge eller krog lignende anordninger beregnet til at fastholde en spiddet fisk, skrabepilk, eksploderende, giftige eller bedøvende stoffer til fiskeri er forbudt".

Skovshoved Undersøiske Gruppe (SUG) blev opmærksom på forslaget, og at det ville betyde, at der ikke længere lovligt kunne dyrkes undervandsjagt i Danmark. SUGs formand Kai Estrup, der senere bliver Dansk Sportsdykke Forbunds første og mangeårige formand, skrev den 7. februar 1965 til Folketingsudvalget nedsat i anledning af Saltvandsfiskeriloven og gjorde opmærksom på hvilke uheldige konsekvenser, forslaget ville have for danske sportsdykkere, såfremt pile og spyd forsynet med modhager i fremtiden ville være forbudt

til fiskeri. Dette ville medføre, at danske sportsdykkere ville være forhindret i at dyrke deres væsentligste aktivitet. Som Kai Estrups øvrige materiale var brevet meget velformuleret, og Kai Estrup gjorde bl.a. opmærksom på, hvordan undervandsjagten foregår ved at fiskeren

fra overfladen gennem masken ser sit bytte – ofte på en dybde af 8–10 meter, hvorefter han i et dyk "glider" ned og harpunerer. Kai Estrup undlod ikke at gøre opmærksom på, at undervandsjagt krævede en god fysik og koncentration, og at med kulden, strømmen og vinden som modstander begrænsedes deltagerantallet og udbyttet. Ligeledes gjorde han opmærksom på, at i modsætning til f.eks. fiskeri med pirk, spinner eller krog forsynet med madding kan sportsdykkeren se byttet og dermed dets størrelse og derved undgå at fange eller skade undermålsfisk. Hvad angår modhagerne fremførte han, at disse forhindrer, at en skadet fisk slipper bort. Også det forhold at sportsdykkeren møder fisken i fiskens element, med alle fordelene på fiskens side som er hurtigere og kan opholde sig under vandet længere end sportsdykkere, blev fremført. På de danske sportsdykkers vegne anmodede Kai Estrup om, at pile og spyd med modhager anvendt som redskaber for undervandsjægere (sportsdykkere) blev fritaget for dette forbud⁴.

Kai Estrup allierede sig med folketingsmedlem Hindkjær Petersen fra Frederikshavn, som i Folketinget talte undervandsjægerens sag³.

På vej til DM i undervandsjagt (Finn Hviids samling)

Kai Estrup indvejer fisk (Svend Aage Vrist-Rønns samling)

Elastikdrevne harpuner

Det hånddrevne spyd, som Gilpatric og Hans Hass anvendte, blev hurtigt modificeret med et elastikbånd fastgjort til spyddets ende og til et rør, der omsluttet spyddet. Dykkeren spændte elastikken ved at tage fat i røret og skyde dette op over spyddet, hvorefter han greb fat om spyddet lige bag røret. Når dykkeren løsenede grebet om spyddet, skød elastikken det frem mod byttet. Dette elastikspyd kaldes en Hawaii slynge.

Senere blev harpungeværet med elastikker konstrueret. Her er pilen låst i harpungeværet, indtil dykkeren trykkede på en

aftrækker. Harpungeværet kan være med en eller flere elastikker, som dykkeren spænder enkeltvis og fastgør i en tværgående rille på pilen.

Hawaii slyngen kan kun fremdrive spyddet med en kraft, der svarede til den muskelkraft, som dykkeren har overført til elastikken. Det samme kan harpungeværet med elastikker, men her kan der være flere elastikker, som dykkeren spænder enkeltvis, og en betydelig skudkraft kan opnås.

Den elastikdrevne harpun er stort set lydløs.

Kai Estrups velformulerede brev og støtten fra Hindkjær Petersen har gjort indtryk på lovudvalget, da Folketinget ved Hindkjær Petersen den 11. juni 1965 skrev til SUG og meddelte, at ordene "samt i øvrigt ethvert stangredskab, herunder spyd og pile, der er forsynet med kroge eller krog lignende anordninger beregnet til at fastholde den spiddede fisk" var erstattet med ordet "piglyster". Folketinget angav i brevet, at SUGs henvendelse har båret frugt, og at man håbede, at SUG var tilfredse med resultatet ⁵.

Loven bliver vedtaget med det reducerede forbud, og sportsdykkeren kunne indtil videre tørre sveden af panden.

Undervandsjagt bliver en konkurrencesport

Da Dansk Sportsdykker Forbund (DSF) blev stiftet den 30. maj 1965 i Odense, fremdrog Kai Estrup netop sagen om ændring af saltvandsfiskeriloven som et eksempel på de sagen, som en sammenslutning af alle danske sportsdykkere i et fælles forbund ville kunne håndtere med stor vægt ⁶.

Undervandsjagten fyldte meget i det nystiftede forbund, og den første artikel i det første nummer af

DSF's medlemsblad Sportsdykkeren var da også en artikel om undervandsjagt skrevet af Kai Estrup. Artiklen beskrev bl.a. lovens regler for undervandsjagt og viste de relevante lovlige og ulovlige redskaber og angav: "Der skulle herefter ikke herske uklarhed om redskabernes lovlighed". Heri fik Kai Estrup ikke ret. Specielt piglystren, som var forbudt, blev af bl.a. flere sportsfiskere forvekslet med en enkeltspids, som var tilladt til undervandsjagt.

Aarhus Stiftstidendes sektion "Lystfiskeren" bragte 3. november 1966 under overskriften "Forbudt redskab brugt ved frømandsfiskeri" en artikel i hvilken journalisten angav, at det uofficielle danmarksmesterskab i undervandsjagt foregik med ulovlige redskaber. Journalisten gennemgik loven minutiøs men tog fejl af en harpunspids, som han tog for en piglystre. Han anbefalede arrangørerne at konsultere Fiskeriministeriet før næste konkurrence.

Marselisborg Frømandsklub tog til genmæle i avisen og anvendte nogle argumenter fra Kai Estrups brev til lovudvalget. Dette prellede af på journalisten, som fandt, at uenigheden bestod i et fortolkningsspørgsmål, som han ville bede Fiskeriministeriet udtale sig om.

Så langt kom sagen dog ikke, da Kai Estrup nu i egenkab af formand for DSF greb ind ved at skrive til Aarhus Stiftstidende og sætter tingene på plads. Herefter lagde Aarhus Stiftstidende sig fladt ned og bragte et dementi, hvori de bad DSF tilgive dem den ulejlighed og ængstelse for deres sport, som avisen havde forvoldt, og de angav, at danmarksmesterskabet i undervandsfiskeri i 1967 kunne holdes med loven på deres side. ⁷

Den konkurrence som Aarhus Stiftstidende refererede til, var den første undervandsjagtkonkurrence i det nystiftede DSF, som blev afholdt ved Bøgebjerg på Fyn i 1966 med Neptun Odense som arrangør. Året efter i 1967 fik konkurrencen status af danmarksmesterskab. Herefter holdtes der årlige danmarksmesterskaber i undervandsjagt, og der kom nordiske mesterskaber til. DSF's konkurrencer fungerede også som udtagelseskonkurrencer til internationale konkurrencer.

Fra DSF's start var det formålet at blive optaget i Dansk Idrætsforbund (DIF). Skulle dette lykkes, måtte DSF have et væsentligt konkurrenceelement med landsdækkende konkurrencer. Her var undervandsjagten sammen med andre discipliner et emne.

DIF accepterede undervandsjagt som en konkurrence, men kunne ikke anerkende det som et officielt DIF mesterskab, da konkurrencen omfattede levende mål ⁸.

DSF bliver optaget i DIF i 1970.

Trykluft- og kuldioxiddrevne harpuner

Disse typer af harpungeværet kom meget tidligt på markedet. Her var det en komprimeret gas fra en trykflaske, som dykkeren via aftrækkeren lukkede ind bag pilen, og som pressede pilen ud af løbet. Pilen sluttede tæt i løbet. Gassen var typisk atmosfærisk luft eller kuldioxid. Disse harpuner var kun forholdsvis kort tid på markedet.

Træning på Cuba. Forrest med harpunen ses Ole Jagert, bag ham Finn Hviid og til højre Svend Mikkelsen.

Danske undervandsjægere deltager i internationale konkurrencer

I 1966 repræsenterede Ole Jagert og Jens Schou Hansen Danmark ved Europa Cup i Biarritz i Frankrig. Der deltog 5 lande og Danmark blev nr. 4.

Allerede i 1966 blev DSF medlem af det internationale sportsdykkerforbund CMAS. Medlemsskabet gav adgang til bl.a. europa- og verdensmesterskaberne i undervandsjagt.

Det var ikke småfisk, der blev skudt på Cuba. Dette er den største, der blev landet.

Det første verdensmesterskab i undervandsjagt, som DSF sendte deltagere af sted til, blev afholdt på Cuba i 1967.

Finn Hviid, der sammen med Svend Mikkelsen, Tommy Larsen og Ole Jagert var blevet udtaget til at repræsentere Danmark, beretter:

"Verdensmesterskabet blev afholdt af den internationale sportsdykkersammenslutning CMAS med det Cubanske sportsdykkerforbund som arrangør. Juryen bestod bl.a. af den tidligere italienske Gamma Man Luigi Ferraro, der nu var vicepræsident i CMAS og formand for den internationale sportskomite.

Der var fra Europa arrangeret flyrejse fra Madrid og Prag til Cuba. Togbilletten fra Danmark til Prag var forøvrigt det eneste, vi selv skulle betale.

På Cuba blev vi modtaget og opvarmet på bedste vis. Hvert hold, dvs. hvert land fik stillet en bungalow, en kvindelig guide, en bil (gammel Cadillac) med chauffør og en robåd med bådfører og livredder til rådighed.

Forud for selve konkurrencen, der varede 2 dage med 8 timers jagt hver dag, var der en dag med observation uden våben i konkurrenceområdet og inden det 14 dages træning med våben men udenfor konkurrenceområdet.

Under træningen var Tommy Larsen blevet så forbrændt på ryggen, at han måtte udgå af konkurrencen.

Hans plads blev overtaget af Ole Jagert, der skulle have været holdleder og ikke skulle dykke. Nu blev Ole Jagert holdleder og konkurrencedeltager.

Selve konkurrencen blev afviklet i et område ca. 150 km fra Havanna ved øgruppen Canarreos. Deltagerne blev sejlet til området i skonnerter, hvorfra hver deltager blev overført til en båd med bådfører og livredder. Livredderen havde en vandkikkert, gennem hvilken han fulgte undervandsjægeren. Det var også livredderens opgave at opsamle de fangede fisk i en sæk. Det med livredder var nu så om så. Da jeg efter konkurrencen i kådhed smed min livredder i vandet, måtte jeg selv bjerger ham op, da han ikke kunne svømme.

Der blev dykket til 30 meter, men vi fra Danmark holdt os til 15-18 meters dybde som maksimum.

Under konkurrencen fik alle deltagerne lejlighed til at hilse på Fidel Castro, som også dykkede i området skarpt overvåget af sine livvagter.

Cuba vandt verdensmesterskabet med en fangst på 1,6 tons fisk. Vi måtte tage til takke med en 21 plads ud af 30 deltagere med 332 kg fisk.

Hele arrangementer med træning, konkurrence, festivitas mv. varede ca. en måned. Ved afrejsen fik hver deltager en kasse cubanske cigarer."

Fjederdrevne harpuner

Det fjederdrevne harpungevær består af et rør, hvori der er en fjeder, som er fastgjort bagerst i røret. Dykkeren lader harpungeværet ved med et lille håndtag at tage fat om pilens spids og med muskelkraft at trykke pilen ind i røret og derved komprimere fjederen. Når pilen er i bund i geværet, fastholdes den af en aftrækkermekanisme.

Den kraft, som pilen udskydes med, er maksimeret til den muskelkraft, som dykkeren kan komprimere fjederen med. I forhold til elastikharpunen reduceres skudkraften ved en forholdsvis stor friktion mellem fjeder og rør og en ligeledes stor vandmodstand mod fjederens bevægelse.

Den indre friktion i fjederharpunerne giver anledning til støj ved affyringen, og hurtige fisk kan nå at undvige pilen.

Den viste harpun er en Mares Rapalio Bess C (ca. 1964). Uden pil er harpunen 1,10 m lang.

Det danske hold ved EM 74 i undervandsjagt i Irland. Fra venstre Jørgen Andersen, Dan Andersen, Finn Hviid, Villy Kragh Holdt og Bent Mortensen (Dan Andersens samling)

Første gang, Danmark deltog ved et europamesterskab, var på Mallorca i 1968, hvor DSF sendte et hold på 5 mand af sted. Deltagerne var Torben Arvid Larsen, Svend Aage Vrist-Rønn, Ole Jagert, Freddie Nielsen og Benny Magnussen. De to sidste var officials. Danmark blev nr. 11 ud af 14 lande.

Løbende forsøg på begrænsning af undervandsjagten i Danmark

Løbende dukkede der kritik af undervandsjagten op i pressen og fiskeribladene. Kaj Estrup og Finn Hviid påtog sig at håndtere disse sager og dannede hertil Juraudvalget. Juraudvalget, som til dels var selvbestaltet, tog sig af alle forhold, der kunne genere sportsdykkerne og ikke alene undervandsjagten. Udover at håndtere sådanne sager udgav Juraudvalget et lovkompendium "Love, sikkerhedsregler og anden nyttig jura". Da flere forbud som bl.a. dykkerforbud blev søgt indført diskret for at undgå et rettidigt modspil, studerede Juraudvalget bl.a. Lovtidende for at opfange sagerne rettidigt³.

Kritikken af undervandsjagten skyldtes primært uvidenhed, og stort set alle angreb mod undervandsjagten blev afværget i en god dialog. Her fik Juraudvalget professionel hjælp fra biolog ved Danmarks Fiskeri og Havundersøgelser i Charlottenlund Dr. Phil. Ole Bagge.

Ole Bagge blev senere statsbiolog. Ole Bagge hjalp bl.a. med at få sat sportsdykkernes fangster ind i det rette perspektiv, som viste, at fangsten ingen målelig indflydelse havde på fiskebestanden⁸.

Kort tid efter at DSF var blevet stiftet i 1965, udarbejdede DSF regler for brug af harpuner, og stort set samtidig med at DSF blev stiftet i 1965, undersøgte Rigspolitiets tekniske afdeling to harpun typer, en der var med trykluftflaske og en elastikharpun. Undersøgelsen afstedkom, at Justitsministeriet i 1966 udsendte en skrivelse til politimestrene, som angav, at trykluftharpuner var våben, der krævede våbentilladelse,

hvorimod elastik og fjederharpuner kunne købes og anvendes af alle over 18 år⁹. Omkring 1970 blev der lagt afgifter på våbentilladelser, som indtil da have været afgiftsfrie. Over nogle år steg afgiften fra 100 kr. til 300 kr. pr. harpun pr. 3 år⁸.

Trykluftharpuner var to ting. Der var dels tale om harpuner, hvor pilen blev sendt af sted med kuldioxid eller trykluft fra en trykflaske og dels harpuner, hvor fjederen var erstattet af et stempel og komprimeret luft. Luften, som blev komprimeret af dykkeren, når han med håndkraft trykkede pilen og dermed stemplet ind i harpungeværet, havde samme funktion som fjederen. I det efterfølgende betegnes denne type har-

Fjederdrevne harpuner

Det luftfjederdrevne harpungevær fungerer principielt som det fjederdrevne harpungevær, hvis man forestiller sig fjederen erstattet af en luftmasse, der er indespærret bag et stempel. Dykkeren kan forkomprimere luftmassen, ved med en håndpumpe at øge trykket i kammeret. Han kan dog øge trykket mere, end at han med muskelkraft kan trykke pilen og stemplet tilbage i geværet.

Ved de luftfjederdrevne harpuner er den interne friktion i geværet mindre end ved fjederharpunen.

I forhold til fjederharpunen er luftfjederharpunen mere støjsvag. Stemplets anslag mod munden kan dog give et smæld, der kan skræmme hurtige fisk som f.eks. multer væk, inden pilen når dem.

Nemrod Crusero harpungeværet fra ca. 1960 er udstyret med et håndtag, som, når det bliver bukket bagover, efterkomprimerer

luften med ca. 30 % over det tryk, som dykkeren har skabt med pilen. Uden pil er harpunen 1,38 meter lang. (Doneret af Peter Nielsen)

Copino harpunen model 110 fra 1960 er håndbygget på Mallorca af Jose Florit. Copino harpunerne er høj kvalitetsharpuner, der blev efterspurgt af mange passionerede undervandsjægere. Model 110 er 1,18 meter lang uden pil. (Doneret af Finn Hviid)

Mares Titan harpungeværet fra ca. 1968 er konstrueret med et lille og et større kammer, som indeholder den luft, som dykkeren komprimerer med pilen. Med en pal på siden af harpungeværet kan dykkeren bestemme, om det lille, det store eller begge kamre skal tømmes ved skuddet. Herved har dykkeren tre skudstyrker at vælge imellem. Uden pil er harpunen 1,2 meter lang. (Doneret af Svend Aage Vrist-Rønn).

pungevær som luftfjederharpun således, at den klart adskilles fra harpungeværer med trykflaske.

Denne del af lovgivningen gav Politiet svære problemer. Dels var harpunerne ikke nummereret, som skydevåben var det, og dels handlede sportsdykkerne harpunerer, kasserede dem eller tabte dem, uden at fortælle det til politiet. Politiet brugte mange ressourcer på at holde styr på harpunerne ⁸.

I 1978 kontaktede Poul Larsen, der var ingeniørstuderende fra Helsingør, Finn Hviid da han ikke var tilfreds med at skulle betale afgift for sin luftfjederharpun. Han kunne bevise, at luftfjederharpunen arbejdede efter det samme princip som en fjederharpun, der ikke krævedes våbentilladelse til. Poul Larsen fremsendte dokumentationen til Finn Hviid, og det var her, at begrebet luftfjederharpun blev skabt. Politiet i Helsingør havde accepteret forklaringen og afmeldt våbentilladelsen for Poul Larsens luftfjederharpun ¹⁰.

I 1986 blev DSF indirekte fra Aarhus Politi orienteret om, at en arbejdsgruppe under Justitsministeriet siden 1982 havde arbejdet med en revision af våbenloven, og at gruppen ville anbefale våbentilladelse for alle harpuntyper ¹¹.

DSF rykkede hurtigt, og nedsatte et udvalg bestående af Kai Estrup og Finn Hviid, som skulle ændre holdningen i arbejdsgruppen, hvad harpuner angik. DSF's gruppe udarbejdede en skrivelse til alle arbejdsgruppens medlemmer, der grundigt belyste alle aspekter vedr. harpuner. Nu kom Poul Larsens betragtninger i anvendelse. DSF's gruppe blev bakket op af advokat Anders Torbøl fra Brancheforeningen for Dykkermateriel og af DIF repræsentant i arbejdsgruppen advokat Ib Ejlev. Det lykkedes at overbevise arbejdsgruppen, og der blev ikke krævet våbentilladelse og afgift for harpuner med elastik, fjeder og luftfjeder. Loven blev vedtaget i 1987.

I 1986 blev Saltvandsfiskeriloven suppleret med et forbud om, at undervandsfiskeri med håndredskaber ikke måtte udøves inden for en afstand af 565 meter fra faste fiskeredskaber.

Forbuddet havde baggrund i en frygt for, at sportsdykkerne skulle forgribe sig på fiskene i de faste fiskeredskaber. Da man ikke kunne se, hvad sportsdykkeren foretog sig, kriminaliserede man dem alene på en mistanke, hvis de skulle komme et fast fiskeredskab nærmere end 565 meter, og de havde et håndredskab med.

DSF bliver først i 1989 opmærksom på ændringen. Juraudvalget forsøger igennem 2 år at få ændret loven men forgæves ⁸.

Respektafstanden blev i 2010 reduceret fra 565 til 300 meter.

I 1980'erne var der usædvanlig mange ål i bl.a. Øresund. Dette fik en gruppe sportsdykkere til at starte en intensiv jagt på ålene, som blev solgt sort, da fisk fanget af sportsfiskere ikke måtte omsættes kommercielt. En dag overværede formanden for den lokale fiskeriforening nogle sportsdykkere bringe så mange ål i land, at

han tvivlede på, at de var fanget af sportsdykkerne og fik mistanke om, at sportsdykkerne havde røgtet fiskernes redskaber ¹².

Fiskeriformanden var godt klar over, at man ikke lovgivningsmæssigt kunne komme igennem Folketinget med et forbud, og at evt. tyveri fra redskaberne ikke kunne bevises. I stedet udnyttede fiskerne en gammel ret, som erhvervsfiskerne i et vedtægtsområde som f.eks. området i Øresund havde. Fiskeren kunne indkalde til et møde, hvor en repræsentant fra Danmarks Fiskeri og Havundersøgelse fungerede som statens repræsentant og rapporterede til Fiskeriministeriet om de på mødet trufne afgørelser ¹³.

En haj overfaldet af frø mænd fra Odense

Jagtede haj ved Tenerife – bidt i hånden

Amatørførere fra Odense har

Svend Aage Vrist-Rønn (tv) og Leif Hansen (th) ved havenglen.

Harpunering af store fisk kan udgøre en risiko for dykkeren.

I maj måned 1966 kunne man i dagspressen se denne "skæve" overskrift, som jo ikke var helt forkert.

Baggrunden var, at Svend Aage og Leif Hansen fra Neptun i Odense var på dykkerferie på Tenerife.

Svend Aage husker om episoden: "Under en af dykningerne spottede vi en havengel, der er en røkkelig haj. Den lå på bunden på 8 meter vand.

Jeg svømmede ned og harpunere hajen. Det var hajen ikke tilfreds med, og da jeg var på vej til overfladen for at få luft, angreb hajen mig og bed sig fast i min hånd. Jeg måtte klemme benene sammen om hajen og slippe harpunen, medens jeg fik fat i min kniv og forendte hajen. Først da slap hajen sit tag i mig, og jeg kunne svømmede til overfladen.

Da hajen kom på land, viste den sig at være 1,3 meter lang."

Dette skete, og den 17. september 1990 suppleredes vedtægten for fiskeri i farvandet omkring København og nordlige Øresund med en paragraf 11, der sagde: Enhver form for fiskeri med stangende redskaber på vedtægtsområdet er forbudt, herunder undervandsfiskeri med håndredskaber ¹⁴.

DSF og herunder specielt Kai Estrup og Finn Hviid fandt forbuddet urimeligt og ønskede det ophævet. Der blev hyret en advokat. Der skulle kæmpes mod ikke kun de lokale fiskere men også Fiskeriministeriet. Da Fiskeriministeriet afviste alle argumenter, valgte DSF at indgive en klage over Fiskeriministeriet til ombudsmanden. Ombudsmanden tog sagen op og anmodede Fiskeriministeriet om bl.a. at indhente en udtalelse fra Danmarks Fiskeri- og Havundersøgelse vedr. de biologiske grunde, som talte for forbud mod undervandsfiskeri med håndredskaber ¹⁵. Selv om der blev lagt mange kræfter i at forhindre forbuddet, og Ole Bagge orienterede ombudsmanden om hvordan sagen med de mange år i virkeligheden hang sammen, lykkedes det ikke af få ændret vedtægten ^{3, 16}.

Finn Hviid er af den opfattelse, at man i Fiskeriministeriet godt var klar over sagens rette sammenhæng, men at ministeren ikke ønskede at tabe ansigt overfor erhvervsfiskerne. Kunne ministeren ikke klare en håndfuld sportsdykkere, hvordan skulle han så kunne håndtere fiskernes sager over for EU, og fiskerne var i forvejen rasende på ministeren ⁸.

Finn Hviid husker også, at en kontorchef i Fiskeriministeriet fortalte ham, at da vedtægterne kun var til for, at fiskerne kunne regulere deres indbyrdes forhold, ville det ikke én gang til blive accepteret, at de regulerede for redskaber, de ikke selv anvendte.

Forbuddet var i kraft indtil 2010, hvor det lykkedes undervandsjagtudvalget under DSF, herunder specielt Johan Wedel Nielsen og Morten Rosenvold Villadsen at få ophævet forbuddet ¹⁷.

Dette arbejde startede allerede i 2005 hvor Johan Wedel Nielsen kontaktede Kai Estrup og Finn Hviid vedr. en mulig ophævelse af forbuddet. DSF havde nedlagt Juraudvalget i 1992, men Kai Estrup og Finn Hviid hjalp med baggrundsmateriel, så godt de kunne ³.

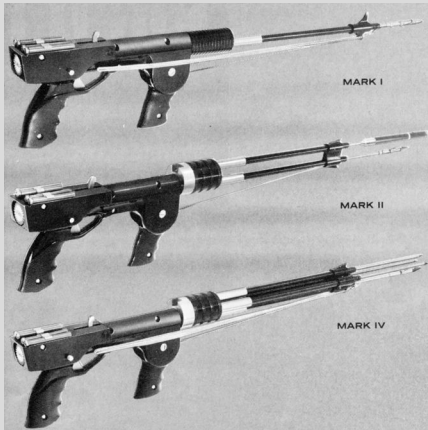
Efter mange møder og forhandlinger med diverse interesseorganisationer blev der opnået forståelse for sportsdykkernes synspunkt, og i 2009 fremsendte undervandsjagtudvalget et brev til fødevareministeren, og omkring et år senere blev forbuddet ophævet ¹⁷.

I 2004 skete der noget, som umiddelbart syntes at kunne blive et nyt angreb mod undervandsjægerne. Finn Hviid blev kontaktet af en medicinstuderende, der i forbindelse med studiet skulle vælge en opgave. Da han var undervandsjæger, og derfor havde et forhåndskendskab til emnet, havde han valgt et emne, der skulle belyse harpungeværet som våben ikke kun under vandet men også over vandet. Den studerende havde nogle spørgsmål til Finn Hviid, som blev noget bekymret. Var dette forspillet til yderligere begrænsninger for sportsdykkerne? Finn Hviid drøftede henvendelsen med Kai Estrup, og de blev enige om at udlevere det efters-

purgte materialet og give en grundig redegørelse, hvilket skete ¹⁸.

Der blev gået videnskabelig til værks med analyser af tilfælde, hvor personer var blevet ramt af harpuner, ballistiske undersøgelser og meget andet. Rapporten der havde titlen "Harpunen – et våben!" konkluderede, at harpunen er et potentielt drabsvåben, men ikke et oplagt drabsvåben. Rapporten medførte ikke yderligere restriktioner for sportsdykkerne ¹⁹.

Listen over forsøg på at begrænse undervandsjagten i Danmark er ikke udtømt.

Krudtdrevne harpuner

De krudtdrevne harpuner er beregnet for jagt på meget store fisk. Mest kendt er nok den amerikanske Johnson SMG harpun fra omkring 1965. Her passer pilen tæt i løbet og drives ud af løbet af krudtgasser fra en 0.22 speciel løsskydningspatron, der kunne fås i 4 ladningsstyrker. Harpunen kunne fås med 1, 2 eller 4 løb, samt med pile i to længder og fleksible pile i gladfiber og stål.

En af de mere interessante krudtdrevne harpuner, er den italienske Mordem fra omkring 1960. Her er det en 0.38 speciel løsskydningspatron, der kunne fås i 3 ladningsstørrelser, som drev pilen mod målet. Harpunen adskiller sig fra SMG harpunen ved, at pilen er reaktionsdrevet, således at kraftpåvirkningen af pilen og dermed accelerationen fortsætter, efter at pilen har forladt løbet. Ved stort set alle andre harpuner begynder decelerationen i det øjeblik pilen forlader løbet. Mordem harpens pil er hul og luftfyldt. Løsskydningspatronen monteres i enden af pilen. Ved anslag af patronen fylder krudtgassen den hule pil. Gastrykket skyder patronen ud af pilen, som ved reaktionskraft forlader harpungeværet. Harpunen kunne ombygges til længere eller kortere udgaver ved at anskaffe nye løb og pile.

Morten Rosenvold Villadsen /undervandsitetet.dk. Foto Knud Iversen

Nationale forbud mod undervandsjagt

Hans Hass, som tidligere havde inspireret mange til at undervandsfiske, blev senere en ivrig fortaler for at begrænse undervandsjagten. Den 12. juni 1971 udgav han i Wien "Manifest zur Bekämpfung mechanischer Unterwassersportwaffen" i hvilken han tog afstand fra undervandsjagt med mekaniske våben og ønskede, at man gik tilbage til håndspyddene ²⁰.

Det tyske sportsdykkerforbund Verbandes Deutscher Sporttaucher (VDST) havde længe inden Hans Hass udgav sit manifest ønsket et verdensomspændende forbud mod undervandsjagt. Ved Undervandsfilms Festivalen i Berlin i 1971 hvor også Hans Hass deltog, arrangerede VDST en stor demonstration mod undervandsjagt med bannere og ikklædte dykkere. Undervandsjagt er i dag forbudt i Tyskland.

I 1961 varslede den svenske fiskeristyreelse et forbud mod at harpunere fisk. Dette skyldtes, at erhvervsfiskerne i Göteborg anklagede sportsdykkerne for at stjæle fra deres udsatte hummertegner ⁸. I 1975 tog SSDF stilling til undervandsjagtspørgsmålet og tilsluttede sig Hans Hasses manifest ²¹.

I dag er UV-jagt og harpungeværer forbudt i Sverige.

Senere forbød også Island undervandsjagt ²³.

De lande, som havde indført forbud mod undervandsjagt, forsøgte at få CMAS til at indtage samme standpunkt, bl.a. ved Sportskomiteens møde i 1973, hvor formanden Luigo Ferraro åbnede mødet med at takke Spanien for et godt arrangement ifm. VM i undervandsjagt.

Dette var startskuddet til en lang debat om undervandsjagt i almindelighed og om konkurrencer i særdeleshed. Hans Hass, der deltog i mødet, gik jævnfør sit manifest skarpt i rette med undervandsjægerne. Undervandsjagten, der var CMAS's første konkurrencedisciplin, blive ikke forbudt, men dog reguleret af et afværgeforslag fra British Sub-Aqua Club som sagde:

1. Undervandsjagt med apparat forbydes.
2. For at bevare naturen til fremtidig glæde for alle skal dykkere udvise den yderste hensynsfuldhed, hvis de fjerner naturlig flora eller fauna fra havet,
3. Salg af fangster taget af sportsdykkere forbydes.
4. Undervandsjagt på visse arter f. eks. visse standfisk forbydes. Hvert medlemsland skal udspecificere de for deres område relevante arter.
5. De nationale forbund tager initiativ til at rådgive de nationale myndigheder vedrørende fredning af visse områder. Denne fredning kan enten være midlertidigt eller permanent.
6. De nationale bestemmelser vedrørende mindstemål skal overholdes omhyggeligt, og de nationale forbund bør evt. indføre strengere regler for mindstemål.
7. De respektive forbunds medlemmer bør respektere de regler og bestemmelser, erhvervsfiskere og andre brugere af havet er underkastet.

CMAS anbefalede medlemslandene at følge disse regler, som senere blev vedtaget som anbefalinger på CMAS's generalforsamling ^{22, 8}.

I 2006 udformede EU forordning for fiskeri i Middelhavet, hvori det bl.a. hed: "Spear-guns shall be prohibited if used in conjunction with underwater breathing apparatus (aqualung) or at night from sunset to dawn" ²³. Der blev her udformet et forbud mod harpungeværer, såfremt disse blev anvendt sammen med dykkerapparater eller om natten. Håndspyd var dermed stadig tilladt anvendt uden begrænsninger. Forbuddet var dermed ikke så vidtgående, som Hans Hass ønskede det i 1971.

Hvor står undervandsjagten i Danmark i dag?

At det overhovedet er tilladt at harpunere fisk under vandet i Danmark, kan undervandsjægerne takke nu

afdøde Kai Estrup for. Kai Estrup var som tidligere angivet DSF's første formand, og han var også æresmedlem i Dykkehistorisk Selskab. Havde Kai ikke taget kampen op mod lovgiverne i 1965 og fået fjernet et forbud mod anvendelse af pile fra oplægget til en ny Saltvandsfiskerilov, kunne der i dag have været forbud mod undervandsjagt i Danmark.

I dag lever undervandsjagten i bedste velgående, og dyrkes af mange fridykkere der vægter fridykningens udfordringer lige så højt eller højere end jagten. Globalt er fridykningen i fremgang, og i Norden gælder dette også for undervandsjagten ²⁴.

Et godt bud på undervandsjægerne antal i Danmark er ca. 10.000, hvis man medtager jægere med min. 5 undervandsjagtture om året ²⁴.

De årlige danmarksmesterskaber og nordiske mesterskaber er faste traditioner, og Danmark deltager i europamesterskaberne, hvor det seneste blev afholdt i 2015 i Spanien. Der har dog ikke været dansk deltagelse ved verdensmesterskaberne siden VM i Chile i 2004. Danmarks fravær ved VM skyldes primært økonomiske forhold ²⁴.

DSF og Danmarks Sportsfiskerforbund har i fælles interesse for fiskeriet fundet sammen, og der er et godt samarbejde mellem disse to organisationer, også hvad angår planlagte ændringer i lovgivningen ²⁴.

Valget af harpuntype har ændret sig, da omkring 90% af undervandsjægerne foretrækker elastikharpunen. Her er det harpuner med én elastik, der primært anvendes, da denne type er tilstrækkelig slagkraftig i forhold til de byttedyr der optræder i danske farvande og også i forhold til sigtbarheden og dermed skudafstanden ²⁴.

EU har i 2016 sendt et forslag i høring, som kan få vidtgående konsekvenser for UV-jagten. EU ønsker for alle EU farvande at indføre reglen om anvendelse af harpungevær som den er angivet i forordning for fiskeri i Middelhavet: "Spear-guns shall be prohibited if used in conjunction with underwater breathing apparatus (aqualung) or at night from sunset to dawn" med den tilføjelse, at "any type of projectile" også vil være forbudt til fiskeri ²⁵. Kan pilen i et harpungevær sidestilles

med et projektil, vil EU have indført Hans Hass's manifest fra 1971, såfremt denne del af forslaget vedtages. Hvorefter kun håndspyd vil være tilladt til undervandsjagt.

DSF har indgivet høringssvar hvor de bl.a. har bedt kommissionen overveje, om eventuelle tiltag imod undervandsfiskeri kan baseres på regionale forhold.

Jeg vil gerne takke Finn Hviid, Svend Aage Vrist-Rønn og Morten Rosenvold Villadsen for et godt samarbejde og mange værdifulde oplysninger, uden hvilke denne artikel ikke kunne være skrevet. En særlig tak skal lyde til Finn Hviid for en kompetent sparing ifm. artiklens udarbejdelse.

Referencer:

8. Trevor Norton "Stars Beneath the Sea" 1999
9. Hans Hass "Fotojagt am Meeresgrund" 1942
10. Kai Estrups brev af 2006.03.16 til Johan Wedel Petersen (Finn Hviids samling)
11. Kai Estrups / SUG brev af 1964.02.07 til Lovudvalget for revision af Saltvandsfiskeriloven (Kaj Jensens samling)
12. Brev af 1965.06.11 fra Hindkjær Petersen / Folketinget til Kai Estrup / SUG (Kaj Jensens samling)
13. Kai Estrups tale ved DSF's stiftende generalforsamling 1965.05.30 (Kaj Jensens samling)
14. Aarhuus Stiftstidende (Freddy Brøggers samling)
15. Finn Hviids oplysninger til forfatteren
16. Sportsdykkeren 1967 nr. 2
17. Poul Larsens brev af 20. marts 1978 til Finn Hviid
18. Claus Lykke Jepsens brev af 3. februar til DSF
19. <http://uvjagt.sportsdykning.dk/om-uvjagt>
20. Juraudvalgets indlæg på uv-jagtudvalgets møde i Ristinge maj 2006 (Finn Hviids samling)
21. Fiskeriministeriets bekendtgørelse nr. 639 af 17. september 1990
22. Ombudsmandens brev af 1992.09.29 til Fiskeriministeriet
23. Kai Estrups brev af 2006.03.30 til Finn Hviid (Finn Hviids samling)
24. Morten Rosenvold Villadsen / <http://undervandsitetet.dk/undervandsjagt-i-oeresund>
25. 18. Kai Estrup e-mail til Finn Hviid af 2004.10.23 (Finn Hviids samling)

26. Harpun – et våben! (Finn Hviid samling)
27. Manifest Wien 12. juni 1971 (Kai Estrups samling)
28. Svenska Sportsdykarförbundets 50 års 2008 skrift (Kai Estrups samling)
29. Særnummer "Sportsdykkeren" Forbundsnyt januar 1974.
30. Council Regulation (EC) No 1967/2006 of 21 December 2006
31. Oplysninger fra Morten Rosenvold Villadsen til forfatteren.
32. EU proposal for regulation 2016/0074 engelsk tekst